

עץ-הדר: קביעת שנת המעשר בהדרים

זמנים הקובעים למעשר

"ת"ר: אילן שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט מתעשר לשנה שעברה. חנטו פירותיו לאחר ט"ו בשבט - מתעשר לשנה הבאה" (ראש השנה טו ע"ב).

התאריך ט"ו בשבט ושלב החנטה בגדילת הפרי הם הקובעים אפוא אם הפרי שייך לשנות המעשר א ב ד ה - שבהן מופרש מעשר שני בנוסף לתרומה ומעשר ראשון - או לשנים ג ו - שבהן מפרישים מעשר עני. אלה קובעים גם את שנת השמיטה שבה הפרי קדוש בקדושת שביעת ופטור ממעשר.

אולם לגבי ירקות נמצא זמן אחר: "אמר רבה: אילן בתר חנטה, תבואה וזיתים בתר שלישי, ירק בתר לקיטה" (ראש השנה יג ע"ב).

מהי הסיבה להבדל בין פירות לבין ירקות בהגדרת השלב הקובע למעשרות?

זאת שנינו בכרייתא (ראש השנה יד ע"א): "תניא...ר"ע אומר באספך מגרנך ומיקבך - מה גרן ויקב מיוחדים שגדלים על רוב מים [מי-גשמים] מתעשרין לשנה שעברה, אף כל שגדלין על רוב מים מתעשרין לשנה שעברה, יצאו ירקות שגדלין על כל מים [השקאה] - מתעשרין לשנה הבאה"

רש"י פירש שם שגדילת פרי האילן היא עליית השרף באילנות ועל כן מתעשר אחר השנה שבה חנט, השנה שאת מימי גשמייה שתה.

לעומת זאת, הירקות, שעליהן נאמר "והשקית ברגלך כגן הירק" (דב' יא י'), תלויים בקבלת מים מידי אדם עד שעת הבשלתם, ועל כן מתעשרים לפי השנה הנוכחית שממימיה הם ניזונים עד לקיטתם.

זהו גם הטעם לכך שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן, שכן אז יצאו רוב גשמי השנה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטים מעתה (ראש השנה יד ע"א ורש"י).

שיעור החנטה

המאירי בכית הבחירה לראש השנה ב ע"א דוחה דעת יש מפרשים שהכוונה להוצאת הפרח כטרם יצא הפרי. הוא מפרש שהכוונה היא להוצאת הפרי הקטן לאחר נשירת הפרי. בראש השנה ע"ב שנינו: "אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית אפילו כזית ונעשית ככר - חייבין עליה משום טבל".

ורש"י פירש שם שהולכים אחר החנטה. ומכאן מוכח שלשיטתו החנטה היא קודם שיגיע הפרי לכזית, אף שגודלו הסופי כיכר.

הרמב"ם (מעשר שני א ב) פוסק אחרת: "פירות האילן שכאו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט של שלישיית אע"פ שנאספו אח"כ בשלישיית מעשרין מהן מעשר-שני. וכן אם באו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט של רביעית...מפרישין מהן מעשר עני".

נמצא לשיטתו שהחנטה היא הגעה לעונת המעשרות, כל אילן על פי זמנו, והוא שיעור הבאת שלישי בהרכבה אילנות (חזון איש שביעית ז ב).

בעניין הבאת שליש נחלקו הפוסקים האם הכוונה לשליש הגודל, שליש המשקל, או שליש מתפוקת הפרי (ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "הבאת שליש").
השר"ע (יו"ד, שלא קכה-קכו) פסק כדעת הרמב"ם שחנטה היא הגעה לעונת המעשרות.

דרגת חיוב מעשר האילן בזמן הזה

הרמב"ם בהל' מעשר א ט פסק: "החורובין אינן חייבין במעשרות אלא מדבריהם לפי שאינן מאכל רוב אדם".

מדבריו משתמע ששאר האילנות חיובן מדאורייתא, ולכן משיג עליו הראב"ד: "אף לא שאר אילנות חוץ מתירוש ויצהר".

בעל "כסף משנה" מסביר שהרמב"ם לשיטתו בהל' תרומות ב א שפסק: "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ - חייב בתרומה, שנאמר 'ראשית דגןך תירושך ויצהרך תתן לו'. מה דגן תירוש ויצהר מאכל בני אדם וגידולן מן הארץ ויש להן בעלים, שנאמר דגןך, אף כל כיוצא בהן חייב בתרומות וכן במעשרות". כמקור לדברי הרמב"ם מציין "כסף משנה" את הירושלמי בתחילת מס' מעשרות: "פרי העץ - לרבות כל פרי העץ, מפרי העץ - למעט חרובי שיטה וצלמונה" (שאינן מאכל אדם).

רש"י במס' קידושין ג ע"א כותב שאע"ג שמעשר אילנות הוא מדרבנן, אסמכינהו רבנן אקראי של דגן תירוש ויצהר, וסובר כראב"ד. אולם הרמב"ם מפרש דרשת הפסוק כפשוטה, ולדעתו מעשר האילן מדאורייתא.

בעניין דרגת חיוב מעשר בזמן הזה מתהפכות השיטות. הרמב"ם בהל' תרומות א א פוסק שתרומות ומעשרות אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל, בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית. אולם בסוף הפרק הוא מבהיר את דבריו ופוסק:

"התרומה בזה"ז אינה מן התורה אלא מדבריהם, שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י ובזמן שיהיו כל ישראל שם שנאמר 'כי תבואו' - ביאת כולכם, כשהיו בירושלם ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושלם שלישית, לא כשהיו בירושלם שניה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה. וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בהן בזה"ז אלא מדבריהם כתרומה".

והראב"ד שם חולק: "לא כיון יפה, דהא קי"ל כר' יוחנן דאמר (יבמות פא ע"א) תרומה בזה"ז דאורייתא".

נמצא שמעשר עץ הדר, לשתי השיטות, הוא מדרבנן: לרמב"ם - מטעם שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה מדרבנן, ולראב"ד - מטעם שעיקר חיוב מעשר אילנות הוא מדרבנן.

האתרוג - אילן מיוחד

המשנה בביכורים ב ו קובעת שהאתרוג שווה לאילן בשלושה דרכים ולירק בדרך אחד. וכפירוש בקידושין ב ע"ב שלעניין שנוהגים בו ערלה ונטע רבעי ולעניין שבשמיטה הולכים בו אחר חנטה, שווה לאילן, אולם לעניין מעשר הולכים בו אחר לקיטה כירק, משום דמיונו לירק. זה כדברי התלמוד בקידושין (שם): "מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו, אף אתרוג דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו". במס' סוכה לה ע"א התפרשה הלשון "עץ הדר" שנאמרה באתרוג - אילן שהוא גדל על כל מים, שכן ביונות

קורין למים הידור [ונשתמר בלטינית הידרון]. כלומר, התארוג הדומה בתכונתו לירק, וזקוק להשקאה סדירה, גם מעשרותיו ייקבעו כבירקות לפי שעת לקיטתו.

התוספות בקידושין ג ע"א, ד"ה מה ירק, תמה על הסתירה בדיני אתרוג, שלעניין מעשרות הולכים בו אחר לקיטה כירק ולעניין שמיטה הולכים בו אחר חנטה כאילן. ותירץ שני תירוצים מנוגדים:

א. גם לעניין שביעית הלקיטה קובעת, ואחר חנטה הולכים רק להחמיר, כגון חנט כשביעית ונלקט בשמינית.

ב. באתרוג הולכים אחר חנטה, ואין לחלק בינו לבין שאר האילנות, אולם במעשר אילן שהוא מדרבנן (כראב"ד הנ"ל) תיקנו חכמים מעשרותיו אחר לקיטה כיוון שדומה בתכונתו לירק.

גיתן להסביר שבתירוץ הראשון סוכרים תוספות שמעשר האילן עיקרו מדאורייתא, כשיטת הרמב"ם הנ"ל. הדברים אמורים רק באילן, אולם לגבי ירק התוספות כותבים בפירוש שמעשרותיו מדרבנן. על כן אינו מקבל את החילוק של התירוץ השני, ומצריך שיטה עקבית באתרוג, שגם לעניין מעשר וגם לעניין שמיטה הולכים בו מעיקר הדין אחר לקיטה. ורק מפני דמיונו לשאר האילנות החמירו בו בשמיטה ללכת גם אחר החנטה. וראה להלן, שאכן כך פסק הרמב"ם, בנקטו שיטה שמעשר אילן מדאורייתא.

הדעה הנ"ל כמשנת ביכורים, לחלק בין אתרוג לשאר אילנות בעניין קביעת שנת המעשר, היא דעת רבן גמליאל. וישנן דעות נוספות בעניין:

רבי אליעזר סובר שהאתרוג שווה לאילן לכל דבר, ואף לעניין המעשרות יש ללכת בו אחר החנטה (בכורים ב ו).

לעומתו, בתוספתא (שביעית, סוף פרק ד) מובא כך: "א"ר יוסי: אבטלמוס העיד משום חמישה זקנים אתרוג אחר לקיטתו למעשר [וע"פ הגהת התלמוד בראש-השנה טו ע"א יש לומר "ואחר חנטה לשביעית"], ורבתינו נמנו באושא ואמר אחר לקיטתו בין למעשר ובין לשביעית".

בברייתא בראש-השנה יד ע"א מובא מעשה בר"ע שליטת אתרוג בא' בשבט ונהג בו שני עישורין: אחד כדברי ב"ש, הסוכרים שראש השנה לאילנות בא' בשבט ואם כן כבר שנת-מעשר חדשה; ואחד כדברי ב"ה, הסוכרים שרק בט"ו בשבט מתחדשת שנת המעשר. ר' יוסי בר-יהודה אומר לא מנהג ב"ש וכ"ה נהג אלא מנהג ר"ג ור"א [ר"ג: אתרוג מתעשר אחר לקיטתו כירק; ור"א: אתרוג מתעשר אחר חנטתו ככל אילן]. התלמוד מסיק שר"ע ליקט אחר ט"ו בשבט ולא בא' בשבט. ונמצא שר"ע החמיר, על פי דעה זו, לעשר את האתרוג הן אחר חנטתו והן אחר לקיטתו.

בראש השנה יד ע"ב פוסק שמעון בן-אלעזר כך: "ליקט אתרוג ערב ט"ו בשבט וחזר וליקט משתבוא השמש, אין תורמין ומעשרין מזה על זה, לפי שאין תורמין לא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש". ומדבריו מסיק רבה בר רב הונא שאע"פ שלשיטת ר"ג אתרוג נקבע למעשר אחר לקיטתו, מכל מקום ראש-השנה שלו הוא בט"ו בשבט כשאר אילנות.

נמצא שאם ליקט אתרוג אחר ראש-השנה קודם ט"ו בשבט, עדיין הוא שייך לשנת המעשר הקודמת, ואינו דומה לחלוטין לירקות שכבר באו תשרי מתחלפת השנת מעשר שלהם.

פסק ההלכה לגבי אתרוג

הרמב"ם (מעשר שני א ה-ו) פסק כך: "וכן האתרוג בלבד משאר פירות האילן הרי הוא כירק והולכין אחר לקיטתו בין למעשר בין לשביעית. כיצד? נלקט בשלישית אחר ט"ו בשבט, מפרישין ממנו מעשר עני אע"פ שנגמרה בשנייה. וכן אם נלקט ברביעית קודם ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר עני. נלקט ברביעית אחר ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר שני. ואע"פ שהולכין אחר לקיטתו, אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית, אפילו היתה כזית ונעשית כככר, חייבת במעשרות".

הראב"ד תמה על הסתירה שבדברי הרמב"ם, שמחד פסק ללכת באתרוג אחר לקיטה בין למעשר בין לשביעית, ומאידך גיסא חייב במעשרות אתרוג שגדל בששית ונלקט בשביעית. הרדב"ז במקום מיישב שדעת הרמב"ם היא ללכת באתרוג לחומרא אף אחר חגטה לעניין שמיטה. גישה זו דומה לתירוץ הראשון של התוס' הנ"ל, וכפי שהוסבר שם. כך רוצה הרדב"ז להסביר את הרמב"ם בהל' שמיטה ד יב-יג. הרמב"ם פסק שם שאתרוג שנלקט בשביעית דינו כפירות שביעית, היינו שהולכים בו אחר לקיטה, ומאידך, כשפסק שבמוצאי שביעית הולכים בפירות אחר עונת המעשרות ובירקות אחר הלקיטה, לא ציין שאף האתרוג יוצא דופן באילנות שהולכים בו אחר לקיטה כירק. ולהסבר הרדב"ז מבואר שהרמב"ם החמיר באתרוג של מוצאי-שביעית ללכת בו אף אחר חגטה.

השו"ע (יר"ד, שלא קבו) פסק כרמב"ם, שאתרוג הולכים בו אחר לקיטה בין למעשר ובין לשביעית, ואעפ"כ מחמירים באתרוג ששית שנכנס לשביעית שחייב במעשרות. והשו"ע שם (אות קמה) כתב שהסברה לנהוג באתרוג כבירק היא מפני שדר באילן משנה לשנה ויונק בכל עת.

דין שאר ההדרים

פרופ' יהודה פליקס (עצי פרי למיניהם, עצי התנין וחז"ל, עמ' 153) כתב כך: "בתקופתם היה האתרוג עץ הפרי היחיד שאינו יכול להתקיים ללא השקאה". בחקלאות המודרנית ענף ההדרים כולו, כמו מטעי פרי אחרים, מושקים באופן סדיר. תצרוכת המים של ההדרים כ-1200-1300 מ"ק מים לשנה לדונם. כ-60% מכמות זו במישור החוף, וכ-75% בבקעות החמות יותר, ניתנים ע"י השקאה במספר שיטות (אנציקלופדיה עברית, ערכים: השקאה, הדר). האם משמעות הדבר היא שאת כל ההדרים, ואולי גם את שאר המטעים המושקים, נגדיר כגדלים על "כל מים" ונחיל עליהם את דינו של האתרוג לעניין מעשר ושביעית? הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מעדני ארץ, הערות לשביעית ח כב; וכן מנחת שלמה נא כב) מביא בשם הר"ש סיריליו (ר' שלמה יוסף סיריליו, המאה ה"טז, סלוגיקי-א"), התמחה בסדר זרעים וכתב פי' על הירושלמי) שאכן פסק לגבי הלימון לדנונו באתרוג.

אולם הרב אויערבאך עצמו סוכר לדייק בדברי הרמב"ם בהל' מעשר-שני שכתב "וכן האתרוג בלבד משאר פירות האילן...הולכים בו אחר לקיטה". הרמב"ם הכיר גם את הלימון, שהרי הוא מביאו בכתביו הרפואיים (למשל ספר הנהגת-הבריאות, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' 41, 47, 82), ואם טרח לשנות מלשון התלמוד ולהדגיש "האתרוג בלבד", משמע שרצה למעט את הלימון ודומיו.

וייתכן לומר שסברתו בזה היא כסברת הש"ך שהוכאה לעיל, שרק האתרוג - הדר באילן משנה לשנה - יונק בכל עת ממש כירק, ואין כן שאר אילנות, אף המושקים. ומאידך, בעל "המאור", לראש-השנה טו ע"א, כותב שחומר החמירו חכמים באתרוג מפני שגדל על כל מים כירק. משמע שההשקאה היא הצד החשוב, וזה שייך גם בשאר ההדרים. וייתכן שזוהי סברת הר"ש סיריליו.

הלכה למעשה בהדרים

הרב קוק (משפט-כהן נא) נזקק לשאלה זו בשנת תרע"ג, ופסק לנהוג בלימונים ובתפוזים שני מעשרות מספק. היינו: יש להפריש מעשר-שני, לפדותו, ואז להתנות שאם צריך מעשר-עני, מה שעשה מעשר שני יהיה מעשר עני.

כך פסק גם החזון-איש (שביעית ז טו) וכתב שיש לתתו אחר כך לעניים. ועל פי זה פסק בעל "כרם ציון השלם" (אוצר הלכות א"י בעריכת הרב יצחק רוזינטאל, אוצר תרומות ב, הלכות פטוקות טו יד): "תפוחי זהב, לימונים ואשכוליות שמשקין אותם כמו אתרוג נסתפקו האחרונים אם דינם כאתרוג לילך בהם אחר לקיטה, או דינם כשאר אילנות לילך בהם אחר חנטה, מכיוון שאינם דרים באילן משנה לשנה. לפיכך הכריעו לנהוג בהם כחומר שניהם וצריך לעשר ב' מעשרות, בין שניה הנכנסת לשלישית ובין שלישית הנכנסת לרביעית".

אף שבנוגע למעשר ישנה החמרה מספק, בנוגע לשמיטה מצאנו את אותם הפוסקים בכוח דהיתירא.

הגרי"מ טיקוצ'ינסקי (הלכות שמיטה א ד בהערה) מספר שכבר חותנו, הגר"ש סלנט, הסתפק בשאלה זו, והרב קוק כתב לו שבהיותו רב המושבות ביפו חקר דבר זה וגילה שאף בעניין ההשקאה דומים ההדרים לאתרוג, רחוקים הם ממנו. שכן האתרוג שדר באילן משנה לשנה, מתגדל ומתוסף בכל ימי קיומו על העץ, גם בשנה השנייה. ועוד שהאתרוג חונט בכל השנה, אפילו באילן שיש בו פירות, והתפוז ומיניו חונטים רק בזמנם ככל האילנות. ואף הלימון, החונט ברוב השנה, אינו זהה בזה לאתרוג.

ונראה שהתפוז ומיניו גידולם משרף האילן של שנת החנטה, ועל כן הקל הרב קוק בהדרים לעניין שמיטה ללכת אחר החנטה בלבד.

הגרי"מ טיקוצ'ינסקי הוסיף סברה לחלק, שהאתרוג אינו מתעפש ונרקב כשאר הפירות, אלא מצטמק ומתקשה בייבושו, ואולי על כן נקרא "הדר", היינו נשאר הדור גם לאחר שמתייבש.

החזון-איש (שביעית כא טז) הקל בתפוזים של שנת תשי"א שנכנסו לשנת תשי"ב (שמיטה) למכרן לחו"ל ולשמור על ענף ייצוא ההדרים. נימוקיו היו שניתן לצרף כאן להקל את דעות רש"י, תוס', ראב"ד והגר"א, הפוסקים שאף באתרוג עצמו יש ללכת אחר חנטה

כרכן גמליאל. ואף אם לא הביאו שלישי קודם ראש השנה, ניתן לצרף הדעות שחנטה היא סמדר או כוסר. ואפשר שתפוז כאתרוגים, שעונת המעשר שלהם בקטנם, וכבר הייתה חנטתם קודם ראש השנה.

בעל "כרם ציון" (אוצר שביעית, ה' פסוקות, עמ' שעט) פסק שלעניין שמיטה יש להחמיר באתרוג ללכת בו גם אחר לקיטה וגם אחר חנטה. ומטעם זה כתב הגר"מ טיקוצ'ינסקי שהמהדרין נהגו לקנות האתרוג קודם ר"ה של שביעית. אולם בשאר ההדרים הולכים אחר חנטה בלבד, ואין צריך להחמיר בהם.

בעניין פירות אחרים לא נמצא בפוסקים מי שיחמיר לדונם כאתרוג, אף לא לעניין מעשר, ואולי מהטעם שמעשרותיהם, לפחות כיום, מורבנן, אין לדמות מילתא למילתא מאתרוג למה שאינו ממינו כלל.

טבלה לסיכום ההלכה

השנה לשמיטה	הדרים	אתרוג
א	חנט בשביעית - דינו כפרי שביעית.	לחומרא: קדושת שביעית + מעשר שני.
ב	מעשר שני.	מעשר שני.
ג	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר שני. גלקט לאחר ט"ו בשבט-מעשר שני ועני.	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר שני. גלקט לאחר ט"ו בשבט - מעשר עני.
ד	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר עני. גלקט לאחר ט"ו בשבט-מעשר שני ועני.	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר עני. גלקט לאחר ט"ו בשבט - מעשר שני.
ה	מעשר שני.	מעשר שני.
ו	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר שני. גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר שני ועני.	גלקט קודם ט"ו בשבט - מעשר שני. גלקט לאחר ט"ו בשבט - מעשר עני.
שמיטה	חנט בשישית - מעשר שני.	לחומרא: קדושת שביעית + מעשר עני.